

Pozicija agresivnosti u zajedničkom prostoru PEN modela i modela Velikih pet plus dva

Bojana Dinić i Snežana Smederevac

Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija

U ovom radu se ispituje struktura relacija različitih aspekata agresivnosti sa osobinama ličnosti. Na uzorku od 478 ispitanika primenjeni su Bas-Perijev Upitnik agresije (AQ), Ajzenkov upitnik ličnosti (EPQ-R) kao operacionalizacija psihobiološkog modela ličnosti i inventar Velikih pet plus dva (VP+2) koji je proistekao iz psiholeksičke studije na srpskom jeziku. Rezultati pokazuju da se u relacijama sa osobinama ličnosti mogu prepoznati forme ponašanja, koje se u najširem smislu mogu okarakterisati kao afektivno-impulsivna agresivnost i predatorska ili instrumentalna agresivnost, a koje mogu imati latentni ili manifestni karakter. Očekivano, Psihoticizam iz EPQ, Agresivnost i Negativna valenca iz VP+2 značajno učestvuju u opisu izdvojenih formi ponašanja, s tim što Agresivnost ne ostvaruje značajno opterećenje u slučaju obrasca koji ukazuje na „acting out“ fizičku agresiju. Iako ostvaruju značajno opterećenje, ove skale ne pokazuju uvek i najviši udeo u objašnjenju izdvojenih obrazaca agresivnosti. Afektivno-impulsivna agresivnost, koju dominantno opisuju komponente latentnog domena upitnika AQ – Bes i Hostilnost, se prvenstveno dovodi u vezu sa Neuroticizmom oba modela ličnosti. Preostali obrasci manifestne agresije se dovode u vezu i sa Savesnošću, u negativnom smeru, dok Ekstraverzija i Otvorenost oblikuju da li će sklonost fizičkoj agresiji biti okarakterisano kao „acting out“ reakcija ili kao učestala sklonost nekontrolisanoj, fizičkoj agresiji. Rezultati ukazuju da agresivnost predstavlja multidimenzionalni konstrukt koji se može objasniti specifičnom konstelacijom osobina ličnosti, u zavisnosti od toga koji se aspekt agresivnosti ispituje.

Ključne reči: *latentna agresivnost, manifestna agresivnost, fizička agresija, PEN model, VP+2*

Početni skup varijabli za operacionalizaciju dimenzija različitih modela ličnosti doprinosi u velikoj meri njihovom sadržaju. Iako neke od tih dimenzija imaju iste ili slične nazive, njihov sadržaj se najčešće ne podudara u potpunosti. Tako, dimenzije neuroticizam i ekstraverzija predstavljaju dimenzije ličnosti koje su sastavni deo mnogih modela, odnosno, u vezi s njihovim statusom postoji najveći konsenzus (Aluja, García, & García, 2002, 2004), ali specifičan sadržaj ovih dimenzija varira od modela do modela. Agresivnost je jedna od dimenzija u vezi s čijim statusom postoji različit stav pripadnika psiholeksičkog i psihobiološkog pristupa u psihologiji ličnosti. Za psihobiološki pristup je

karakteristično da se konstrukt agresivnosti operacionalizuje kao nezavisna dimenzija ličnosti, dok modeli ličnosti zasnovani na leksičkom pristupu operacionalizuju aspekte agresivnog ponašanja kao strukturalne elemente različitih dimenzija ličnosti. Dakle, u okviru psihobioloških pristupa, agresivnost se najčešće izdvaja kao nezavisna dimenzija ličnosti (Gray & McNaughton, 2003; Tellegen, 1982; Zuckerman, 1991), ili se posmatra kao aspekt šire dimenzije povezane sa nedostatkom konvencionalne socijalizacije, kao što je Psihoticizam (Eysenck, 1998). U okviru Telegenovog modela, Agresivnost je deo Negativne emocionalnosti, zajedno s osobinama koje se uobičajeno pripisuju dimenziji neuroticizam (Tellegen, 1982). Telegen je smatrao da se njegove dimenzije pre mogu dovesti u vezu s Grejovim, nego Ajzenkovim modelom (Tellegen, 1985), te odluka o svrstavanju agresivnosti u širi kontekst negativne emocionalnosti očigledno nije arbitrarna. Međutim, razlozi za ovu vezu nisu isključivo psihometrijski. Naime, o povezanosti negativne emocionalnosti ili neuroticizma s agresivnošću govore i rezultati istraživanja biološke osnove agresivnog ponašanja. Pokazano je da, pored hormona (testosterona), neurotransmitera (serotonina), ili enzima monoamine oksidaze, prilikom manifestacije agresivnosti značajan udeo ima i aktivacija autonomnog nervnog sistema, koji se uobičajno smatra fiziološkom osnovom neuroticizma (Zuckerman, 1991). Drugim rečima, emocionalno uzbuđenje koje se javlja kao okidač agresivne reakcije deli zajednički varijabilitet s ostalim emocionalnim reakcijama iz tzv. "negativnog spektra". Na primer, fiziološku osnovu Borbe iz Borba/Bežanje/Blokiranje sistema Reformulisane teorije osetljivosti na potkrepljenje, čine amigdala, hipotalamus i srednji mozak (Gray & McNaughton, 2003). Signali opasnosti iz amigdale i hipotalamusa stižu do autonomnog nervnog sistema, kao i do motornih sistema zaduženih za pokret. Može se zaključiti da je autonomno uzbuđenje važan sastavni deo reakcija koje se povezuju s agresivnošću, odn. Borbom, jednako kao i s Bežanjem ili drugim reakcijama karakterističnim za domen neuroticizma. Iako se Borba iz Grejovog modela najčešće dovodi u vezu s agresivnošću, rezultati pokazuju da i Sistem bihejvioralne aktivacije (BAS) ima udela u agresivnom ponašanju (Gray & McNaughton, 2003). Ovaj rezultat ukazuje na egzistenciju najmanje dve funkcije agresivnosti – odbrambene/reaktivne i predatorske/proaktivne, koje mogu, ali i ne moraju imati zajedničke manifestacije.

S druge strane, u modelima ličnosti koji proizilaze iz psiholeksičke paradigme, agresivnost se ne prepoznaje kao nezavisna dimenzija ličnosti, već se najčešće povezuje s negativnim polom osobine prijatnost (Digman, 1990; Goldberg, 1990). Međutim, i u ovim modelima neuroticizam pokazuje neodvojive veze sa nekim aspektima agresivnosti. Na primer, u inventaru ličnosti NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992) koji, iako ne počiva na leksičkim istraživanjima, deli s njima mnogo sličnosti u operacionalizaciji i nazivima bazičnih dimenzija, jedan aspekt agresivnosti, imenovan kao Hostilnost, nalazi se u okviru dimenzije Neuroticizam, dok se aspekti kao što su cinizam, neosetljivost i nedostatak kooperativnosti, nalaze na negativnom polu dimenzije Prijatnost. Kosta i saradnici (Costa, McCrae, & Dembroski, 1998) su pokazali da se na

osnovu ovog inventara može razlikovati neurotska hostilnost, koja se povezuje s povišenjem na Neuroticizmu, od antagonističke ili hladnokrvne hostilnosti, koja se povezuje sa sniženjem na Prijatnosti. Tome u prilog idu rezultati Heninga i saradnika (Hennig, Reuter, Netter, Burk, & Landt, 2005), u kojima je ukazana potreba za razlikovanjem dva faktora agresije – neurotske i agresivne hostilnosti. Ova podela se može dovesti u vezu sa razlikovanjem afektivno-impulsivne ili reaktivne agresivnosti od predatorske, instrumentalne ili proaktivne agresivnosti (Bushman & Bartholow, 2010). Afektivno-impulsivna agresivnost je motivisana primarnom namerom da se nanese šteta drugome, dok je predatorska ili instrumentalna vođena nekim primarno neagresivnim ciljem, poput sticanja materijalnog bogatstva, određenog statusa u društvu i slično. Meta analitičke studije ukazuju na to da se afektivno-impulsivna agresivnost, karakteristična za reagovanje u provokativnim uslovima, povezuje s Neuroticizmom Petofaktorskog modela ili modela Velikih pet, dok se instrumentalna može javiti nezavisno od spoljašnjih provokativnih uslova, i dovodi se u vezu s niskom Prijatnošću (Bettencourt, Tally, Benjamin, & Valentine, 2006).

Iako je pomenuta dihotomija česta u literaturi o agresivnosti, autori najkorišćenijeg upitnika agresivnosti su krenuli od njene podele prema formi, tj. načinu ispoljavanja. U pitanju je Bas-Perijev Upitnik agresije (AQ: Buss & Perry, 1992) koji predstavlja psihometrijsko unapređenje pređašnjeg Upitnika hostilnosti (BDHI: Buss & Durkee, 1957). U cilju eksploracije strukture agresivnosti autori Upitnika agresije su faktorskom analizom ekstrahovali četiri faktora agresivnosti, koji su imenovani kao Fizička agresija, Verbalna agresija, Bes i Hostilnost. U vezi s tim, Bas i Peri (Buss & Perry, 1992) definišu agresivnost kao stabilnu tendenciju ka hostilnosti, doživljavanju besa i upuštanju u fizičke i verbalne duele. Fizička i Verbalna agresija predstavljaju domen manifestne agresivnosti, odnosno motornu ili instrumentalnu komponentu agresivnosti. Domen latentne agresivnosti predstavljaju Bes i Hostilnost, pri čemu se Bes odnosi na afektivnu komponentu, a Hostilnost na kognitivnu komponentu. Upitnik je do sada preveden na nekoliko svetskih jezika, kao što su japanski (Nakano, 2001), kineski (Maxwell, 2007), holandski (Meesters, Muris, Bosma, Schouten, & Beuving, 1996), španski (Andreu, Peña, & Graña, 2002; Garcia-León et al., 2002; Santisteban, Alvarado, & Recio, 2007), italijanski (Fossati, Maffei, Acquarini, & Di Ceglie, 2003), nemački (von Collani & Werner, 2005). U navedenim radovima je potvrđena njegoa konstruktna, konvergentna i divergentna validnost.

U istraživanjima u kojima su ispitivane relacije dimenzija Upitnika agresije i dimenzija modela Velikih pet, pokazano je da se domen latentne agresivnosti više može predvideti na osnovu Neuroticizma, a domen manifestne agresivnosti na osnovu Afiliacije i Dominacije (Gallo & Smith, 1998). Pored ovog osnovnog nalaza, u istoj studiji je dobijeno i da se Verbalna agresija povezuje sa interperosnalnim stilom dominacije, a Hostilnost sa submisivnim interpersonalnim stilom. U ispitivanju validacije AQ upitnika na nemačkom jeziku, dobijeno je da sve supskale dosledno visoko negativno koreliraju sa Prijatnošću inventara NEO-FFI, ali da ostvaruju umerene do visoke korelacije i

s Neuroticizmom, a posebno supskala Hostilnost (von Collani & Werner, 2005). Pored toga, dobijene su i umerene negativne veze sa Savesnošću, posebno u slučaju Fizičke agresije. Isti rezultati su dobijeni i kada je korišćena duža verzija, odnosno inventar NEO-PI-R, pri čemu je pokazano da Prijatnost ostvaruje visoke negativne korelacije sa svim supskalama agresivnosti, a Neuroticizam visoko pozitivno korelira prvenstveno sa supskalama Bes i Hostilnost (Sharpe & Desai, 2001). Martin i saradnici (Martin, Watson, & Wan, 2000) su, takođe, pokazali da je sklonost doživljavanju afekta besa najviše povezana s Neuroticizmom, dok bihevioralne komponente agresivnosti ostvaruju najviše negativne korelacije s Prijatnošću. Relacije sa Goldbergovom operacionalizacijom modela Velikih pet, kraćom formom upitnika IPIP, još izraženije pokazuju ovaj obrazac veza. Fizička i Verbalna agresija pokazuju umerene korelacije s Prijatnošću, pri čemu Fizička agresija ostvaruje i negativne relacije sa Savesnošću. S druge strane, Bes i Hostilnost ne ostvaruju značajne korelacije s Prijatnošću, već s Emocionalnom stabilnošću. Pored Emocionalne stabilnosti, Ekstraverzija ostvaruje negativne veze sa supskalom Hostilnost, a Otvorenost negativne veze sa supskalama Hostilnost i Bes (Tremblay & Ewart, 2005). U ispitivanju relacija s inventarom Velikih pet plus dva (VP+2: Smederevac, Mitrović, i Čolović, 2010) koji je nastao na osnovu psiholeksičkog istraživanja na srpskom jeziku, dobijeno je da sve supskale upitnika AQ ostvaruju značajnu povezanost s Agresivnošću, a posebno supskala Bes (Božić, 2008, prema Smederevac i sar., 2010). Supskale AQ imaju sličan obrazac veza i sa Negativnom valencom izuzev izostanka značajne korelacije sa Verbalnom agresijom, dok se Neuroticizam povezuje sa latentnim komponentama agresivnosti. Verbalna agresija pokazuje blagu povezanost sa Otvorenošću i Pozitivnom valencom. Za psiholeksička istraživanja u srpskom jeziku je karakteristično da se konzistentno izdvaja dimenzija na čijem su pozitivnom polu ajtemi koji se odnose na agresivnost, a na negativnom ajtemi koji se odnose na prijatnost, kojih ima u manjem broju (Smederevac, 2002; Smederevac i sar., 2010). Specifičnost dimenzije Agresivnost iz inventara VP+2 je u tome što se ona sastoji iz tri supskale – Bes, Nepopustljivost i Teška narav, i da se više dovodi u vezu sa sklonošću ka doživljavanju i neinhibiranom ispoljavanju gneva, nego s uobičajenim markerima prijatnosti, koji se odnose na generalno poimanje ljudske prirode i interpersonalnih odnosa (Smederevac i sar., 2010). Takođe, dve evaluativne dimenzije okupljaju indikatore samoevaluacije koji indirektno mogu da se dovedu u vezu s agresivnim formama ponašanja, karakterističnim za psihopatski životni stil (Smederevac i sar., 2010). Drugim rečima, Manipulativnost, kao supskala Negativne valence i Superiornost, kao supskala Pozitivne valence, mogu učestvovati u ekstremno pozitivnoj samoevaluaciji onih formi ponašanja koje se uobičajeno pripisuju psihopatskom životnom stilu, te ovi aspekti evaluativnih dimenzija mogu imati značajan udeo i u različitim formama agresije. U ispitivanju relacija s psihopatološkim aspektima ličnosti, operacionalizovanim preko upitnika Psihopatoloških pet (PSY-5) čiji nazivi, a i sadržaji, odražavaju dimenzije različitih modela ličnosti koji se dovode u vezu s patološkim funkcionisanjem, dobijeno je, ponovo, da se sve supskale

Upitnika agresije mogu dovesti u vezu sa dimenzijom Agresivnost, dok se sve skale, osim Verbalne agresije, povezuju s dimenzijama Psihotizam i Negativna emocionalnost (Sharpe & Desai, 2001). Očigledno da Verbalna agresija, iako predstavlja manifestni domen zajedno s Fizičkom agresijom, pokazuje drugačiji obrazac veza sa osobinama ličnosti.

Navedeni rezultati ukazuju na to da se, generalno, manifestni domen agresivnosti može dovesti u vezu s niskom Prijatnošću Petofaktorskog modela ili modela Velikih pet, dok latentni domen ostvaruje više korelacije sa Neuroticizmom. Međutim, nije zanemarljiv ni uticaj ostalih osobina ličnosti u oblikovanju agresivnog ponašanja. Naime, neka istraživanja pokazuju da specifična konstelacija osobina ličnosti, kao što su, na primer, impulsivnost, asertivnost i kompetitivnost, doprinosi manifestaciji agresivnog ponašanja (Buss & Perry, 1992). Rezultati ispitivanja relacija upitnika AQ i prototipova ličnosti, pokazuju da se nekontrolisani tip, kojeg karakteriše visok Neuroticizam, a niska Prijatnost, Savesnost i Ekstraverzija u upitniku NEO-FFI, povezuje s više izraženom agresivnošću, od čega najviše s Hostilnošću, za razliku od rezilijentnog ili kontrolisanog tipa (Grumm & von Collani, 2009). Ovakvi rezultati impliciraju da agresivnost predstavlja multidimenzionalni konstrukt koji je svakako širi od hostilnosti koja je karakteristična za neuroticizam, ili antagonističkog interpersonalnog stila koji je karakteričan za negativni pol prijatnosti.

Cilj ovog istraživanja je ispitivanje strukture relacija različitih aspekata agresivnosti s osobinama ličnosti. Budući da modeli ličnosti koji proizilaze iz psihobiološkog i psiholeksičkog pristupa najčešće agresivnosti pridaju različit status, odabrana su dva instrumenta koja mogu predstavljati adekvatan referentni okvir za ilustraciju sličnosti i razlika u operacionalizaciji bazičnih dimenzija ličnosti koje su u vezi s agresivnošću. Naime, u PEN modelu markeri agresivnosti se najčešće dovode u vezu s dimenzijom Psihotizam, koja obuhvata forme ponašanja bliske lošijim kontrolnim instancama, kao što su impulsivnost, sklonost ka nekonvencionalnim obrascima ponašanja i sl. S druge strane, u VP+2 dimenzija Agresivnost operacionalizuje one aspekte ponašanja koji su u uskoj vezi s agresivnošću, a Negativna valenca – forme ponašanja koje su u Psihotizmu PEN modela indikatori sklonosti ka nekonvencionalnoj moralnosti. Pored ovoga, očekuje se da emocionalni aspekt agresivnih reakcija bude povezan s dimenzijama Neuroticizma oba modela. Međutim, udeo ostalih dimenzija ličnosti u oblikovanju agresije nije u dovoljnoj meri ispitivan, te je osnovno pitanje koje se postavlja da li konstrukt agresivnosti deli zajednički latentni prostor s dimenzijama ličnosti koje se uobičajeno povezuju s agresivnošću, ili i ostale dimenzije ličnosti imaju značajnu ulogu u njenom određenju.

Metod

Uzorak. Uzorak je bio prigodan i činilo ga je 478 ispitanika, starosti od 18 do 68 godina, pri čemu je prosečna starost iznosila 32.77 godina ($SD = 13.22$). U uzorku je bilo 217 ispitanika muškog pola (45.4%) i 261 ženskog pola (54.6%). Ispitanici su bili različitog obrazovnog nivoa, pri čemu je najviše bilo ispitanika sa završenom srednjom školom (61.5%). Polne razlike u starosti nisu značajne ($t_{(476)} = 0.93, p > .05$), kao ni u stepenu stručne spreme ($\chi^2_{(5)}$

= 4.01, $p > .05$). Na sumacionim skrorovima svih varijabli nisu detektovani univarijatni ($z > 3.29$), ni multivarijatni autlajeri ($\chi^2_{(15)} > 37.70$, $p < .001$; Tabachnick & Fidell, 2007).

Instrumenti

Bas-Perijev Upitnik agresije (Aggression Questionnaire, AQ: Buss & Perry, 1992) sadrži 29 ajtema uz predloženu petostepenu skalu Likertovog tipa za odgovaranje. Upitnikom se operacionalizuju četiri komponente agresivnosti koje su karakteristične za domen manifestne i latentne agresivnosti. Domenu manifestne, odnosno motorne komponente agresivnosti pripadaju supskale Fizička agresija (9 ajtema) i Verbalna agresija (5 ajtema), a domenu aletentne agresivnosti pripada supskala Bes (7 ajtema) koja se odnosi na afektivnu komponentu, i supskala Hostilnost (8 ajtema) koja se odnosi na kognitivnu komponentu agresivnosti.

Ajzenkov Upitnik ličnosti (Eysenck Personality Questionnaire, EPQ: Eysenck, Eysenck, & Barrtett, 1985, adaptirao i preveo Šipka, 1985) sadrži 103 ajtema binarnog formata (Da/Ne). Upitnikom se operacionalizuju tri dimenzije Ajzenkovog PEN modela, odnosno Psihoticizam (38 ajtema), Ekstraverzija (21 ajtem) i Neuroticizam (23 ajtema). Upitnik sadrži i Skalu socijalne poželjnosti, tj. L skalu (21 ajtem).

Velikih pet plus dva (V5+2: Smederevac i sar., 2010) je inventar ličnosti proistekao iz psiholeksičke studije na srpskom jeziku koja je zasnovana na nerestriktivnom metodologiji Telegena i Volera (Waller, 1999). Upitnik se sastoji od 184 ajtema uz predloženu petostepenu skalu Likertovog tipa za odgovaranje, kojima se operacionalizuju sedam osobina ličnosti, od kojih svaka sadrži po dve ili tri supskale: Neuroticizam (35 ajtema), Ekstraverzija (24 ajtema), Agresivnost (30 ajtema), Savesnost (28 ajtema), Otvorenost za iskustva (20 ajtema), Pozitivna valenca (22 ajtema) i Negativna valenca (25 ajtema).

Rezultati

U cilju ispitivanja relacija dimenzija upitnika AQ, VP+2 i EPQ, najpre su izračunate korelacije. Imajući u vidu broj ajtema u okviru supskala, sve supskale imaju zadovoljavajuću i očekivanu pouzdanost (Tabela 1). Nešto nižu pouzdanost ostvaruje supskala Verbalna agresija, što je dobijeno u nekim ranijim proverama validnosti (von Collani & Werner, 2005). S obzirom na to da su značajne polne razlike dobijene samo u odnosu na sklonost ka fizičkoj agresiji ($t_{(476)} = 8.70$, $p < .001$, Koenov $d = 0.80$), analiza je sprovedena na podacima koji su dobijeni na uzorku u celini.

Agresivnost, Neuroticizam i Negativna valenca iz VP+2, kao i Psihoticizam, Neuroticizam i Socijalna poželjnost iz EPQ ostvaruju dosledno značajne korelacije sa svim supskalama upitnika AQ (Tabela 1). Pri tom, skale Neuroticizma iz oba upitnika ličnosti ostvaruju više, odnosno umerene korelacije s latentnim formama agresivnosti. Agresivnost iz VP+2 ostvaruje više, tj. umerene korelacije s Besom, kao i s Verbalnom agresijom, što je u skladu s načinom na koji je operacionalizovana agresivnost u okviru VP+2. Psihoticizam, očekivano, ostvaruje više korelacije s Fizičkom agresijom, nego s ostalim supskalama AQ. Međutim, pored ovih dimenzija, za koje se uobičajeno pretpostavlja postojanje relacija s agresivnošću, i ostale dimenzije ličnosti imaju značajne korelacije sa supskalama AQ. Ekstraverzija iz oba upitnika ličnosti ostvaruje nešto višu negativnu korelaciju s Hostilnošću, a Savesnost iz VP+2

ima nešto višu i, takođe, negativnu korelaciju s Besom i Fizičkom agresijom. Pozitivna valenca ostvaruje niske i pozitivne korelacije, pre svega, s manifestnim domenom agresivnosti. Otvorenost pokazuje niske korelacije sa supskalama agresivnosti, pri čemu je korelacija s Verbalnom agresijom pozitivna, dok je korelacija s Hostilnošću negativna.

Tabela 1 Pouzdanost primenjenih skala i korelacije između supskala AQ i skala VP+2 i EPQ

	α	Fizička agresija	Verbalna agresija	Hostilnost	Bes	
VP+2	Neuroticizam	.93	.19***	.23***	.65***	.42***
	Ekstraverzija	.89	-.13**	-.00	-.21***	-.10*
	Savesnost	.89	-.22***	-.05	-.17***	-.25***
	Agresivnost	.89	.47***	.61***	.29***	.68***
	Otvorenost za iskustva	.82	.02	.11*	-.18***	-.04
	Pozitivna valenca	.90	.15**	.23***	-.09*	.06
	Negativna valenca	.84	.41***	.40***	.37***	.43***
EPQ	Psihoticizam	.64	.40***	.29***	.21***	.32***
	Ekstraverzija	.84	.05	.11*	-.20***	.05
	Neuroticizam	.88	.15**	.28***	.61***	.54***
	Socijalna poželjnost (L)	.79	-.31***	-.22***	-.14***	-.30***
α		.71	.61	.78	.75	

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

U cilju ispitivanja latentnog prostora koji dele aspekti agresivnosti i osobine ličnosti na skalama primenjenih upitnika, urađena je analiza glavnih komponenti, koje su zatim dovedene u Varimax poziciju. Na osnovu Gutman-Kajzerovog kriterijuma opravdano je ekstrahovanje tri komponente koje objašnjavaju redom 31.20%, 20.57% i 9.93% ukupne varijanse. U strukturi prve komponente učestvuju sve supskale upitnika AQ, pri čemu forme latentne agresivnosti imaju veći udeo (Tabela 2). Osobine ličnosti koje učestvuju u strukturi prve komponente su Neuroticizam iz oba upitnika, kao i Agresivnost i Negativna valenca iz VP+2. Dominantan sadržaj ove komponente predstavlja latentni domen agresivnosti s naglaskom na afektivnu komponentu. Druga komponenta okuplja isključivo dimenzije osobina ličnosti, koje, iako mogu upućivati na nametljivost i dominaciju, ipak ne dele zajednički prostor sa supskalama upitnika AQ. Jedina supskala AQ koja ima veće opterećenje u ovoj komponenti, ali koje nije značajno, je Verbalna agresija (.26). U strukturi treće komponente učestvuju dimenzije Psihoticizam i Socijalna poželjnost (u negativnom smeru) iz upitnika EPQ, Savesnost (u negativnom smeru) i Negativna valenca iz VP+2, kao i Fizička agresija iz AQ. Sekundarna opterećenja na ovoj komponenti imaju Agresivnost iz VP+2 i Bes iz AQ. Ova komponenta opisuje nekontrolisanu fizičku agresiju moduliranu negativnom samoevaluacijom.

Tabela 2. *Matrica strukture izolovanih komponenti*

	Komponenta		
	1	2	3
AQ Hostilnost	.76		
AQ Bes	.75		.35
EPQ Neuroticizam	.74	-.36	
AQ Verbalna agresija	.69		
VP+2 Neuroticizam	.66	-.54	
VP+2 Agresivnost	.59	.31	.50
VP+2 Pozitivna valenca		.76	
VP+2 Ekstraverzija		.76	
EPQ Ekstraverzija		.72	
VP+2 Otvorenost		.69	
EPQ Socijalna poželjnost (L)			-.77
EPQ Psihoticizam			.73
VP+2 Savesnost		.39	-.72
VP+2 Negativna valenca	.41		.67
AQ Fizička agresija	.34		.53

Međutim, struktura izolovanih dimenzija u analizi glavnih komponenti može biti posledica maksimiziranja varijanse iz domena osobina ličnosti koje međusobno visoko konvergiraju, a ne odraz realnog doprinosa različitim aspektima agresivnosti, što se najbolje može videti u slučaju druge dimenzije. Iako ova dimenzija sadrži skale koje mogu imati doprinos u oblikovanju agresivnog ponašanja, primetan je izostanak dimenzija iz prostora AQ.

Stoga je analiza glavnih komponenti dopunjena nelinearnom kanoničkom korelacionom analizom (OVERALS). Ova analiza dozvoljava ispitivanje relacija više setova varijabli, za razliku od uobičajene kanoničke korelacione analize i većine sličnih statističkih postupaka. OVERALS analizom se maksimizira sličnost između ponderisanih skorova varijabli i skorova objekata, za razliku od kanoničke analize u kojoj se maksimiziraju korelacije između setova varijabli. Dakle, OVERALS analizom se ispituju relacije između setova varijabli i traži se ono što je zajedničko kroz setove koji su mereni od strane istih objekata. Setovi se porede nakon što je eliminisana linearna zavisnost varijabli unutar setova, i na taj način se dobija jedinstveni doprinos varijabli u setu, koji je nezavisan od ostalih varijabli istog seta. Prvi skup varijabli čine supskale upitnika AQ, drugi – skale upitnika EPQ, i treći – skale inventara VP+2. Zbog zahteva koje nameće ova analiza, skorovi na varijablama su transformisani u varijable ordinalnog nivoa, tj. u rang koji ispitanik zauzima na osnovu skora na skali u odnosu na ostatak uzorka (videti više u van der Burg, Leeuw, & Dijksterhuis, 1998, i Bijleveld & van der Burg, 1998).

OVERALS analizom ekstrahovane su tri dimenzije na osnovu zadovoljavajuće veličine normalizovanog fita i interpretabilnosti. Normalizovan

fit modela iznosi 2.26 (od maksimalno mogućeg 3.00), čime je modelom objašnjeno $2.26 / 3 = 75.33\%$ varijanse. Karakteristični korenovi za izolovane dimenzije su visoki¹ i iznose redom .85 ($.85 / 2.26 = 37.61\%$), .75 (33.19%) i .67 (29.65%). Proporcija varijabilnosti skorova objekata u okviru prvog seta iznosi po dimenzijama .20, .38 i .50, u okviru drugog .16, .25 i .26, i u okviru trećeg .10, .13 i .24, dok ukupna proporcija varijabilnosti iznosi $3 - 2.26 = .74$, što se može shvatiti zadovoljavajućim (Yazici, Öğüs, Ankarali, & Gürbüz, 2010). Na osnovu visine varijabilnosti se može zaključiti da setovi koji obuhvataju osobine ličnosti više međusobno koreliraju, u odnosu na set koji obuhvata supskale AQ, kao što je očekivano.

Tabela 3. Matrica opterećenja i koeficijenta OVERALS analize

Set	Opterećenja (Loadings)			Koeficijenti (Weights)			
	1	2	3	1	2	3	
AQ	Fizička agresija	.42	.49	.56	.35	.77	
	Verbalna agresija	.52	.51		.45		
	Hostilnost	.82			.56	-.70	
	Bes	.80	.32		.47	.30	-.50
	Neuroticizam	.86			.83		-.44
EPQ-R	Ekstraverzija		.69	-.47	.52	-.74	
	Psihoticizam	.41	.44	.48	.32	.48	
	L skala	-.30	-.50		-.32		
	Neuroticizam	.77	-.42		.75	-.54	-.41
	Ekstraverzija		.40	-.60			-.78
VP+2	Savesnost	-.33		-.36	-.32	-.31	
	Agresivnost	.61	.55		.47	.40	
	Otvorenost			-.42			
	Pozitivna valenca		.47				
	Negativna valenca	.56	.37	.36			

Interpretacija rezultata je primarno bazirana na osnovu opterećenja, koji se smatraju kao više validnom merom od koeficijenta (Hair, Anderson, & Tatham, 1987). Najviša opterećenja na prvoj OVERALS dimenziji iz prostora agresivnosti ostvaruju supskale iz latentnog domena, tj. Hostilnost i Bes. U slučaju koeficijenta, samo ove dve supskale se izdvajaju kao značajne iz prostora AQ. Iako one ostvaruju upadljivo više doprinose, i preostale dve supskale ostvaruju značajan doprinos u objašnjenju prve dimenzije. Najviša opterećenja iz prostora osobina ličnosti u okviru prve dimenzije ostvaruju skale Neuroticizma iz oba modela ličnosti, pa potom Psihoticizam i L skala (u negativnom smeru) iz EPQ i Agresivnost, Negativna valenca i Savesnost (u negativnom smeru) iz VP+2. Značajne koeficijente, pored Neuroticizma iz oba modela, ima samo Agresivnost iz VP+2. Agresivnost opisana ovom dimenzijom se može dovesti u vezu sa afektivno-impulsivnom agresivnošću i generalno se odlikuje prisustvom

1 Vrednosti karakterističnih korenova u OVERALS analizi se kreću od 0 do 1.

neprijateljskih misli i učestalim doživljavanjem i nekontrolisanim ispoljavanjem besa koji prati sklonost negativnom afektivitetu.

S drugom OVERALS dimenzijom sve supskale agresivnosti ostvaruju značajna opterećenja, osim supskale Hostilnosti, koja ostvaruje marginalno opterećenje (.29). Ovakav sklop dimenzija agresivnosti ukazuje da je dominantni sadržaj ove dimenzije manifestna agresivnost. Tome u prilog ide i nešto niže opterećenje emocionalne komponente agresivnosti, koja verovatno doprinosi ispoljavanju agresije u stanju snažnog afekta besa, kao i značajan udeo Ekstraverzije iz oba modela ličnosti. Iz prostora PEN modela, najviše opterećenje ostvaruje Ekstraverzija, i zatim L skala (u negativnom smeru), dok je doprinos Psihoticizma najniži. Niže opterećenje Psihoticizma može ukazivati na potrebu za distinkcijom između fenomena manifestne agresivnosti i psihopatskih formi reagovanja, za koje je karakterističan značajan udeo komponente moralnosti. Neuroticizam iz EPQ ostvaruje marginalno značajno opterećenje u okviru ove dimenzije (-.29), dok Neuroticizam iz VP+2 ostvaruje umereno značajno opterećenje. Ovakav rezultat ukazuje na razlike u sadržaju Neuroticizma ova dva modela ličnosti. Značajna opterećenja iz prostora VP+2 ostvaruju i Agresivnost, Pozitivna i Negativna valenca, odnosno sve dimenzije u čijoj se osnovi može naći razlog za aktivaciju i moduliranje agresivnog ponašanja. Negativna valenca u tom kontekstu ukazuje na manipulativnost i sklonost da se kreira kontrola nad okruženjem, koja uključuje manifestaciju agresivnih formi ponašanja, a Pozitivna valenca govori o tome da ti obrasci ponašanja doprinose održavanju visokog nivoa samopouzdanja. Koeficijenti druge OVERALS dimenzije još izraženije ukazuju na razlikovanje manifestnog i latentnog domena agresivnosti. Promene u odnosu na opterećenja se mogu videti kod skala VP+2, pri čemu evaluativne dimenzije i Ekstraverzija ne učestvuju više značajno u objašnjenju ove dimenzije, ali marginalno značajno učestvuje Savesnost, negativnog usmerenja, ukazujući na to da se ova forma agresivnosti može dovesti u vezu s nedostatkom bihejvioralne kontrole.

Gledajući opterećenja, treću OVERALS dimenziju iz prostora AQ definiše samo Fizička agresija, iz prostora PEN modela Psihoticizam i Ekstraverzija (u smeru introverzije), a iz prostora VP+2 Ekstraverzija, Otvorenost i Savesnost, sve u negativnom smeru, kao i Negativna valenca. Fizička agresija je očigledno povezana s osobinama koje se dovode u vezu sa socijalnom izolacijom i rigidnošću, ali i slabijom kontrolom ponašanja. Zanimljivo je da Agresivnost iz VP+2 ne ostvaruje značajno opterećenje na ovoj OVERALS dimenziji. Ovaj rezultat može ukazivati na to da dimenzijom Agresivnost iz VP+2 nisu u tolikoj meri obuhvaćeni indikatori fizičke agresivnosti, koja inače nije tako čest fenomen u populaciji, na šta ukazuje i njen oblik distribucije koji se razlikuje u odnosu na ostale supskale AQ ($Sk = .61$). Očigledno da se indikatori agresivnosti obuhvaćeni skalom Agresivnosti odnose na ostale forme agresivnosti, koje su daleko češće prisutne u repertoaru ljudskog ponašanja. Koeficijenti pokazuju da forma opisana trećom dimenzijom ide uz sniženje na afektivnoj komponenti agresivnosti, što može ukazivati na to da je u pitanju predatorska ili hladnokrvna agresivnosti. Tome u prilog idu i negativni koeficijenti Neuroticizma iz oba modela.

DISKUSIJA

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je usmeren na ispitivanje strukture relacija različitih aspekata agresivnosti, operacionalizovanih upitnikom AQ (Buss & Perry, 1992) i bazičnih dimenzija ličnosti operacionalizovanim upitnicima koji proističu iz psihobiološkog i psiholekičkog pristupa. Rezultati istraživanja pokazuju da se u prostoru agresivnosti i osobina ličnosti mogu prepoznati različite forme agresivnog ponašanja. Ove forme ostvaruju različiti obrazac veza sa osobinama ličnosti, pri čemu je primentno da pored osobina koje se uobičajeno dovode u vezu s agresivnošću, kao što su Psihoticizam iz EPQ, Agresivnost i Negativna valenca iz VP+2, značajan udeo u oblikovaju specifičnih agresivnih reakcija imaju i ostale osobine ličnosti.

Rezultati pokazuju da su izolovane dimenzije koje obuhvataju sve supskale AQ, odnosno koje predstavljaju generalnu agresivnost, primarno određene supskalama iz latentnog domena. Dakle, latentna agresivnost verovatno predstavlja dominantnu formu agresivnosti. Ovaj latentni domen se dovodi u vezu s Neuroticizmom iz oba modela, što je u skladu sa ranijim istraživanjima (Bettencourt et al., 2006; Gallo & Smith, 1998; Gleason, Jensen-Campbell, & Richardson, 2002; Graziano, Jensen-Campbell, & Hair, 1996; Martin et al., 2000; Mitrović i Smederevac, 2005; Sharpe & Desai, 2001; Božić, 2008, prema Smederevac i sar., 2010; Tremblay & Ewart, 2005). Može se zaključiti da generalno povišenje napetosti, koje karakterišu visoki skorovi na skalama Neuroticizma, može imati za posledicu i širok spektar agresivnih reakcija. Iako se udeo ostalih osobina ličnosti u strukturi ovog aspekta agresivnosti ne može zanemariti, važno je naglasiti da skale koje se uobičajeno pripisuju agresivnosti, kao što su Psihoticizam iz PEN modela i Agresivnost iz VP+2, ostvaruju niža opterećenja u okviru ove forme ponašanja. Ovakva struktura koja je okarakterisana kao afektivno-impulsivne agresivnost, ukazuje na dominaciju emocionalnog aspekta reagovanja na provokativne stimuluse iz okruženja, što uz slabije kontrolne mehanizme doprinosi agresivnom tonu u reakcijama.

Sa druge strane, relacije manifestnih formi agresivnosti sa osobinama ličnosti nisu tako jednoznačne. U okviru ovog domena, može se razlikovati sklonost manifestnoj agresiji generalno, kao i sklonosti posebnim aspektima manifestne agresije, odnosno fizičkoj i verbalnoj agresiji. U rezultatima analize glavnih komponenti je dobijeno da drugu komponentu značajno opisuju samo skale iz prostora osobina ličnosti, dok marginalno značajno u njoj učestvuje samo supskala Verbalne agresije iz prostora AQ. U ovoj komponenti je očigledno maksimizirana varijansa osobina ličnosti čiji se sadržaj indirektno može dovesti u vezu s agresivnošću, i to dominantnim interpersonalnim stilom uz koji ide i sklonost verbalnoj agresiji kao što je pokazano u ranijim istraživanjima (Gallo & Smith, 1998; Božić, 2008, prema Smederevac i sar., 2010). Treća dimenzija u okviru analize glavnih komponenti objašnjava fenomen fizičke agresije i njena struktura upućuje da u manifestaciji ove forme agresivnosti značajniju ulogu ima nedostatak konvencionalne moralnosti, koji stvara osnovu za dehumanizaciju potencijalnih žrtava. Zanimljivo je da u okviru ove dimenzije Bes iz AQ ostvaruje sekundarno pozitivno opterećenje, što ovu formu fizičke agresije može dovesti u vezu sa agresijom koja je ispoljena u afektu i koju prati slaba kontrola impulsa.

Takođe, rezultati OVERALS analize razjašnjavaju udeo osobina ličnosti u objašnjenju specifičnih manifestnih aspekata agresivnosti, posebno u slučaju onih osobina koje su se izdvojile u okviru druge dimenzije analize glavnih komponenti. Druga OVERALS dimenzija ukazuje na izdvajanje manifestne agresivnosti koja podrazumeva aktivaciju onih mehanizama koji su u osnovi pristupajućeg ponašanja, a to su uglavnom reakcije koje se dovode u vezu s dimenzijama kao što su ekstraverzija i agresivnost. Pozitivna i Negativna valenca iz prostora VP+2 imaju ulogu u percepciji vlastitih kapaciteta za suočavanje s potencijalnim ugrožavajućim stimulima iz okruženja i oblikuju doživljaj moći koji se javlja nakon agresivne reakcije. Samim tim, ove dimenzije predstavljaju osnovu za sticanje samopouzdanja, koje je neophodan sastavni element odluke da se manifestuje agresivno ponašanje. Drugim rečima, samopouzdanje koje se stiče nakon uspeha neke reakcije može predstavljati podsticaj za održavanje te reakcije u repertoaru ponašanja. Status neuroticizma u ovom kontekstu ostavlja prostor za neka nova istraživačka pitanja. Naime, Neuroticizam iz PEN modela marginalno značajno učestvuje u strukturi ove forme agresivnosti, dok Neuroticizam iz VP+2 ima značajan doprinos, a smer obe dimenzije ukazuje na to da je za manifestaciju agresivnih reakcija neophodan izvestan stepen emocionalne stabilnosti. Ovakav rezultat ukazuje na razlike u operacionalizaciji neuroticizma u ova dva modela ličnosti. Korelacije između Neuroticizma oba modela i skale agresivnosti AQ upitnika ukazuju na značajnu vezu obe skale Neuroticizma s Hostilnošću, ali Neuroticizam iz EPQ ostvaruje značajno više korelacije sa skalom Besa, nego Neuroticizam iz VP+2. Čini se da Neuroticizam iz EPQ više obuhvata latentni domen agresivnosti od Neuroticizma iz VP+2, što je verovatno posledica različitih kriterijuma i početnih premisa prilikom konstrukcije ova dva instrumenta. Treba napomenuti da je aspekt besa u inventaru VP+2 operacionalizovan kao posebna supskala u okviru skale Agresivnost. Slično određenje Agresivnosti, odnosno Prijatnosti, može se naći i u okviru šestofaktorskog modela ličnosti HEXACO, koji je baziran na novijim leksičkim studijama (Lee & Ashton, 2004). Negativni pol Prijatnosti ovog modela čine markeri besa i hostilnosti koji su potpuno isključeni iz dimenzije Emocionalnost koja je najbliža dimenziji Neuroticizam modela Velikih pet. Dobijeni rezultati su u skladu i s postavkama Reformulisane Teorije osetljivosti na potkrepljenje (Gray & McNaughton, 2003), na osnovu kojih se pretpostavlja postojanje dve osnovne vrste agresivnosti, od kojih je jedna povezana sa sistemom Borba i obuhvata reaktivne ili afektivno-impulsivne reakcije na neposredno doživljenu opasnost, a druga je agresivnost povezana s BAS sistemom i obuhvata ponašanja usmerena na pokušaj dominacije nad spoljašnjim okruženjem.

U okviru treće OVERALS dimenzije je dobijeno da se Fizička agresija povezuje sa sniženjem na Besu, što može upućivati na zaključak da je reč o predatorskoj, odn. hladnokrvnoj agresivnosti. Ovu formu agresivnosti takođe prati nedostatak socijalizacije i slaba kontrola impulsa, međutim negativni koeficijent Besa pokazuje da nije u pitanju agresija usled niske tolerancije na provokatore iz okruženja, već da je verovatno u pitanju "acting out" reakcija. U sklopu ove OVERALS dimenzije, fenomen fizičke agresije je povezan dominantno s introvertnim formama ponašanja, a gledajući opterećenja, može se videti da je

u pitanju oblik ponašanja moduliran tradicionalnošću i rigidnošću. Ovaj aspekt agresivnosti može biti doveden u vezu i s Negativnom valencom, ali ostaje otvoreno pitanje koja je priroda te veze. Da li je negativna samoevaluacija posledica agresije ili joj prethodi? Može se primetiti da u sklopu treće OVERALS dimenzije ne učestvuje Agresivnost iz VP+2, što ukazuje na to da opisane “acting out” agresivne reakcije nisu zastupljene u reprezentativnom početnom skupu varijabli koje su činile osnov za ekstrahovanje leksičkih dimenzija ličnosti u srpskom jeziku. Verovatno da je ovaj aspekt agresivnosti retko zastupljen i nije uobičajen sastavni deo osobina ličnosti, pa tako ni dimenzije Agresivnost iz VP+2.

S druge strane, Fizička agresija je jedina supskala AQ koja ima značajna opterećena u sve tri OVERALS dimenzije, što je rezultat koji ima važne implikacije za rasvetljavanje ovog fenomena. Na osnovu svih rezultata vezanih za fizičku agresiju se može zaključiti da se kao njeni korelati izdvajaju Psihotizam iz EPQ i Savesnost (negativnog usmerenja) i Negativna valenca iz VP+2. Relacije Fizičke agresije i Savesnosti su dobijene i u ranijim istraživanjima (von Collani & Werner, 2005; Tremblay & Ewart, 2005). Da li će ona biti relativno učestala i impulsivnog karaktera, ili će biti u vidu “acting out” ispada, oblikuje najpre Ekstraverzija, a potom i Otvorenost, obe u negativnom smeru. Očigledno je da se radi o važnoj komponenti agresivnog impulsa, nezavisno od toga da li taj impuls završi u manifestnom ili latentnom obliku.

Ako se dobijeni rezultati posmatraju u kontekstu dominantnih paradigmi u kom su nastali primenjeni upitnici za procenu ličnosti, mora se naglasiti da razlike između psihobiološkog i psiholeksičkog pristupa nisu presudne za sagledavanje fenomena agresivnosti. Iako latentna struktura prostora merenja upitnika za procenu agresivnosti i osobina ličnosti, kao i struktura relacija, ukazuju na egzistenciju dva aspekta agresivnosti koja su u skladu s podelom agresivnosti na afektivno-impulsivnu i predatorsku ili instrumentalnu (Bushman & Bartholow, 2010), načini njihove manifestacije se moraju posmatrati u kontekstu svih osobina ličnosti. Uloga Neuroticizma je važna za latentnu i, pre svega, afektivnu komponentu agresivne reakcije, ali može predstavljati i okidač za njeno javljanje, Ekstraverzija ima dominantnu ulogu u odluci da li će se, i koliko često, agresivni impuls manifestovati, dok dimenzije poput Pozitivne i Negativne valence imaju ulogu u procesu podizanja nivoa samopoštovanja kroz agresivni kontakt s okruženjem. Na kraju, skale koje najviše korespondiraju s agresivnošću, kao što su Psihotizam iz EPQ i Agresivnost iz VP+2 imaju važnu, ali ne i najvažniju ulogu u nastanku i održavanju agresivnog ponašanja. Ovakav rezultat je posledica multidimenzionalne prirode konstrukta agresivnosti, posebno zato što neke manifestacije agresivnosti mogu biti toliko suptilne, da ih je teško identifikovati kao agresivni obrazac.

Zahvalnica

Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva za prosvetu i nauku RS „Nasledni, sredinski i psihološki činioci mentalnog zdravlja” (ON179006) i projekta Pokrajinskog sekretarijata za prosvetu i nauku AP Vojvodine “Nasilje u savremenom društvu – kontekstualni i dispozicionalni činioci”.

REFERENCE

- Aluja, A., Garcia, O., & Garcia, L. F. (2002). A comparative study of Zuckerman's three structural models for personality through the NEO-PI-R, ZKPQ-III-R, EPQ-R and Goldberg's 50-bipolar adjectives. *Personality and Individual Differences, 33*, 713-725.
- Aluja, A., Garcia, O., & Garcia, L. F. (2002). Replicability of the three, four and five Zuckerman's personality super-factors: exploratory and confirmatory factor analysis of the EPQ-RS, ZKPQ and NEO-PI-R. *Personality and Individual Differences, 36*, 1093-1108.
- Andreu, J. M., Peña, M. E., & Graña, J. L. (2002). Adaptación psicométrica de la versión española del cuestionario de agresión. *Psicothema, 14*, 476-482.
- Bettencourt, B. A., Tally, A., Benjamin, A. J., & Valentine, J. (2006). Personality and aggressive behavior under provoking and neutral conditions: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 132*(5), 751-777.
- van der Burg, E., de Leeuw, J., & Dijksterhuis, G. (1994). OVERALS Nonlinear canonical correlation with k sets of variables. *Computational Statistics & Data Analysis, 18*, 141-163.
- Bijleveld, C. C. J. H., & Van der Burg, E. (1998). Analysis of longitudinal categorical data using optimal scaling techniques. In C. C. J. H. Bijlevel, L. J. Th. van der Kamp, A. Mooijaart, W. A. van der Kloot, R. van der Leeden, & E. van der Burg (Eds.), *Longitudinal data analysis: Design, models and methods* (pp. 46-154). London: Sage.
- Bushman, B. J., & Bartholow, B. D. (2010). Aggression. In R. F. Baumeister & E. J. Finkel (Eds.), *Advances social psychology: The state of the science* (pp. 303-340). Oxford: Oxford University Press.
- Buss, A. H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology, 21*, 343-349.
- Buss, A. H., & Perry, M. P. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology, 63*, 452-459.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences (2nd ed.)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- von Collani, G., & Werner, R. (2005). Self-related and motivational constructs as determinants of aggression. An analysis and validation of a German version of the Buss-Perry Aggression Questionnaire. *Personality and Individual Differences, 38*, 1631-1643.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). *Revisited NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) – professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Costa, P. T., McCrae, R. R., & Dembroski, T. M. (1989). Agreeableness versus antagonism: Explication of a potential risk factor for CHD. In A. W. Siegman & T. M. Dembroski (Eds.), *In search of coronary-prone behavior: Beyond type A* (pp. 41-63). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annual Review of Psychology, 4*, 417-440.
- Eysenck, H. J. (1998). *Dimensions of Personality*. New Brunswick, Transaction Publishers.
- Fossati, A., Maffei, C., Acquarini, E., & Di Ceglie, A. (2003). Multigroup Confirmatory Component and Factor Analyses of the Italian Version of the Aggression Questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment, 19*(1), 54-65.
- Gallo, L. C., & Smith, T. W. (1998). Construct validation of health-relevant personality traits: Interpersonal circumplex and five-factor model analyses of the aggression questionnaire. *International Journal of Behavioral Medicine, 5*, 129-147.
- García-León, A., Reyes, G. A., Vila, J., Pérez, N., Robles, H., & Ramos, M. M. (2002). The aggression questionnaire: A Validation study in student samples. *The Spanish Journal of Psychology, 5*, 45-53.
- Gleason, K. A., Jensen-Campbell, L. A., & Richardson, D. S. (2004). Agreeableness as predictor of aggression in adolescence. *Aggressive Behavior, 30*, 43-61.

- Goldberg, L. R. (1990). An alternative „Description of personality“. The Big Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216-1229.
- Graziano, W. G., Jensen-Campbell, L. A., & Hair, E. C. (1996). Perceiving interpersonal conflict and reaction to it: The case for Agreeableness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 820-835.
- Gray, J. A., & McNaughton, N. (2003). *The Neuropsychology of Anxiety*. Oxford: Oxford University Press.
- Grumm, M., & von Collani, G. (2009). Personality types and self-reported aggressiveness. *Personality and Individual Differences*, 47, 845-850.
- Hair, J. F. Jr., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (1987). *Multivariate data analysis*. New York: Macmillan.
- Harris, M. B., & Knight-Bohnhoff, K. (1996). Gender and Aggression II: Personal Aggressiveness. *Sex Roles*, 35(1/2), 27-42.
- Hennig, J., Reuter, M., Netter, P., Burk, C., & Landt, O. (2005). Two types of aggression are differentially related to serotonergic activity and the A779C TPH polymorphism. *Behavioral Neuroscience*, 119, 16-25.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2004). The HEXACO Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39, 329 - 358.
- Martin, R., Watson, D., & Wan, C. K. (2000). A three-factor model of trait anger: Dimensions of affect, behavior, and cognition. *Journal of Personality*, 68(5), 869-897.
- Maxwell, J. P. (2008). Psychometric properties of a Chinese version of the Buss-Warren Aggression Questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 44, 943-953.
- Meesters, C., Muris, P., Bosma, H., Schouten, E., & Beuing, S. (1996). Psychometric evaluation of the Dutch version of the Aggression Questionnaire. *Behavior Research and Therapy*, 34(10), 839-843.
- Miller, J. D., Lynam, D., & Leukefeld, C. (2003). Examining antisocial behavior through the five-factor model of personality. *Aggressive Behavior*, 29, 497-514.
- Mitrović, D. i Smederevac, S. (2005). Relacije između agresivnosti i dimenzija ličnosti Modela „pet velikih“. *Pedagoška stvarnost*, 5-6, 456-471.
- Nakano, K. (2001). Psychometric evaluation on the Japanese adaptation of the aggression questionnaire. *Behavior Research and Therapy*, 39, 853-858.
- Santisteban, C., Alvarado, J. M., & Recio, P. (2007). Evaluation of a Spanish version of the Buss and Perry aggression questionnaire: Some personal and situational factors related to the aggression scores of young subject. *Personality and Individual Differences*, 42, 1453-1465.
- Sharpe, J. P., & Desai, S. (2001). The Revised Neo Personality Inventory and the MMPI-2 Psychopathology Five in the prediction of aggression. *Personality and Individual Differences*, 31, 505-518.
- Smederevac, S. (2002). *Govor i ličnost ili govor ličnosti*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Smederevac, S., Mitrović, D., i Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva: primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Šipka, P. (1985). *Prevod i adaptacija Eysenckovog testa ličnosti EPQ-R*. Beograd: Vojnomedicinska akademija.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics (5th ed.)*. Needham Heights, Allyn and Bacon.
- Tellegen, A. (1982). *Brief manual for the Multidimensional Personality Questionnaire*. Unpublished manuscript, Minneapolis: University of Minnesota.
- Tellegen, A. (1985). Structure of mood and personality and their relevance to assessing anxiety, with an emphasis on self-report. In A. J. Tuma, & J. D. Maser (Eds.), *Anxiety and the anxiety disorders* (pp. 681-706). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Tremblay, P. F., & Ewart, L. A. (2005). The Buss and Perry Aggression Questionnaire and its relations to values, the Big Five, provoking hypothetical situations, alcohol consumption patterns, and alcohol expectancies. *Personality and Individual Differences*, 38, 337-346.

- Waller, N. G. (1999). Evaluating the structure of personality. In R. C. Cloninger (Ed.), *Personality and psychopathology* (pp. 155-197). Washington: American Psychiatric Press.
- Yazici, A. C., Öğüs, E., Ankarali, H., & Gürbüz, F. (2010). An application of nonlinear canonical correlation analysis on medical data. *Turkish Journal of Medical Sciences*, *40*(3), 505-510.
- Zuckerman, M. (1991). *Psychobiology of personality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Position of Aggressiveness in Common Latent Space of PEN Model and Model Big Five Plus Two

Bojana Dinić and Snežana Smederevac

Department of Psychology, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

The purpose of this research was to examine the relations between different aspects of aggressiveness and personality traits. Buss-Perry Aggression Questionnaire (AQ), Eysenck Personality Questionnaire (EPQ), which represent psychobiological model, and inventory Big Five Plus Two Inventory (BF+2), which represent psycholexical model of personality in Serbian language, were administered to 478 participants. The results revealed that affective-impulsive aggressiveness and predatory or instrumental aggressiveness could be identified in the aggressiveness – personality traits relationships. Those aspects of aggressiveness could take manifest or latent character. As expected, Psychoticism from EPQ, Aggressiveness, and Negative Valence from BF+2 showed a significant contribution to all identified forms, except for Aggressiveness in relations with “acting out” physical aggression. Although these personality traits carry out significant loadings, these loadings were not always the highest. Affective-impulsive aggressiveness, which was mainly determined by the components of latent domain AQ, was related to Neuroticism from both models. The remaining forms of manifest aggressiveness were related to low Consciousness, whereas Physical aggression is connected to Extraversion and Oppennes. This connection represents possible “acting out” reaction or more frequent tendency of impulsive physical aggression. The results showed that aggressiveness represents a multidimensional construct which could be explained by specific constellation of personality traits, depending which aspects of aggressiveness are of interest.

Keywords: *latent aggressiveness, manifest aggressiveness, physical aggression, PEN model, Big Five Plus Two*